

ІНСТИТУТ ПРЕЗИДЕНТСТВА В УКРАЇНІ: ДЕЯКІ ПІДСУМКИ РОЗВИТКУ

Термін "президент" походить від латинського *praesident*, що означає „той, хто сидить спереду". Поширення інституту президентства обумовлено цілим рядом чинників, які визначають його значення і роль у державному та суспільному житті, тієї або іншої країни. Насамперед президент уособлює державу, представляє її у міжнародних зносинах.

Розвиток інституту президентства у світі свідчить про те, що відповідно до порядку обрання президента і обсягу його повноважень розрізняють президентські, парламентські та змішані республіки.

Хоча запровадження посади президента відбулося у США майже 230 років тому назад, Україна постала перед проблемою запровадження інституту президентства лише у останньому десятилітті минулого століття.

Це було пов'язано з кризою політичної системи СРСР і здобуттям незалежності України.

24 серпня 1991 р. позачергова сесія Верховної Ради проголосила історичний Акт про державну незалежність України [1]. Поступово почали відбуватися трансформаційні процеси: злам старої тоталітарної системи влади і розбудова нової системи державної влади.

Першими кроками на цьому шляху була постанова Президії Верховної Ради України про департизацію державних органів, установ та організацій, про власність КПУ та КПРС на території України, а також Указ про тимчасове припинення діяльності КПУ до остаточного розслідування обставин, пов'язаних з державним переворотом. Прийняті постанови орієнтували працівників державних установ на те, що їхня діяльність має будуватися перш за все на основі законів, а не на партійних позиціях. Проте хоча партапарат й було розпущено, майже вся державна та господарська номенклатура залишилась при владі.

У суспільстві розгорнулися дискусії про майбутню політичну систему України. В ході цих дискусій визначились два підходи: Україні бути президентсько-парламентською чи президентською республікою.

Важливим кроком на шляху створення нової політичної системи було прийняття Верховною Радою рішення про запровадження в Україні інституту президентства. 5 липня 1991 р. був прийнятий закон „Про заснування поста Президента Української РСР і внесення змін та доповнень до Конституції (Основного Закону) Української РСР"[2]. Президентська форма державного правління запроваджувалась у період, коли правляча партія комуністів, яка до цього здійснювала владні функції, була зруйнована. Проте створення нової системи державної влади гальмувалося. Як у центрі так і на місцях утворювався вакуум влади. Виникла гостра потреба в органі, який

виконував би функції координатора законодавчої, виконавчої та судової влади. Тому обрання президента – одноосібного глави держави мало слугувати важливим чинником підвищення політичної й державно – правової відповідальності всіх владних структур за стан справ у державі. При цьому враховувалася практика демократичних країн, де форма і зміст державних інститутів визначається у процесі вільного й відкритого змагання різних політичних сил, а інститут президентства є консолідуючим чинником розвитку суспільства.

Вибори президента України відбулися 1 грудня 1991 р. Вони проводились на альтернативній основі.

Кандидатами на пост Президента були: М. Гриньов, Л. Лук'яненко, В. Чорновіл, Л. Табурянський І. Юхновський Л. Кравчук. Понад 61% виборців віддали свої голоси за Леоніда Кравчука. Запровадження інституту президентства в Україні, де авторитарний стиль керівництва пустив надто глибоке коріння, свідчило про формування нових політичних традицій на терені Української держави, розширило базу для участі громадян у політичному житті суспільства.

Що собою представляв перший президент незалежної України?

Леонід Макарович Кравчук за освітою є економіст. Він закінчив економічний факультет Київського університету у 1958 р. З 1960 року – на партійній роботі. Спочатку у Чернівецькому обкомі КПУ. З 1970 р. – в апараті ЦК КПУ, де пройшов шлях від зав. Сектора до другого секретаря ЦК, члену політбюро ЦК КПУ. В 1989 -90 рр. секретар ЦК КПУ з ідеологічної роботи. Одночасно (з липня 1990) – член ЦК КПРС. Депутат Верховної Ради УРСР 10-11 скликань. З 23.07. 1990 по 5.12.1991 – Голова Верховної Ради УРСР/України. Як Голова Верховної Ради УРСР підписав постанову Верховної Ради УРСР „Про проголошення незалежності України" (24.УІІІ.1991) і указ Президії Верховної Ради України „Про заборону діяльності Компартії України" (30.УІІІ.1991).

Л.М. Кравчук перебував на посаді президента з 5.ХІІ.1991 р. по 19.УІІ.1994 р. Одночасно з 25 лютого по жовтень 1992, був головою Державної думи України [3, 382].

Таким чином Л.М. Кравчук належав до типових представників радянської партійної номенклатури.

Другі президентські вибори в Україні проходили протягом червня – липня 1994 році. З семи кандидатів (В. Бабич, Л. Кравчук, Л. Кучма, В. Лановий, О. Мороз, І. Плющ, П. Таланчук) найбільшу кількість голосів завоював Л. Кучма. Він проводив свою передвиборну кампанію під гаслами відновлення економічних зв'язків з Росією та іншими країнами СНД, боротьби з корупцією та організованою злочинністю, надання російській мові статусу офіційної.

Обраний другим Президентом незалежної України Л.Д. Кучма був вже представником іншого прошарку радянського суспільства. Він у 1960 р. закінчив фізико-технічний факультет Дніпропетровського університету, за фахом інженер – механік ракетної техніки. Пройшов шлях від інженера до

генерального директора Виробничого об'єднання „Південний машинобудівний завод". У 1993-1994 рр. був президентом Українського союзу промисловців і підприємців. Від 13.X.1992 по 21.IX.1993 – Прем'єр міністр України.

10 липня 1994 р. був обраний Президентом України. Запропонував Програму радикальних економічних перетворень в Україні. Активно сприяв прийняттю Конституції України[3, 444].

Конституція України закріпила правовий статус Президента. Правовому статусу Президента України присвячено розділ У, який складається з 11 статей. Згідно з ст.102 „Президент України є главою держави і виступає від її імені. Президент України є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина"[4]. Таким чином, визначення Президента главою держави дає підставу говорити про нього як про уособлення держави і держаної влади в цілому, а не якоїсь її гілки, і обумовлює його повноваження і статус у політичному житті суспільства. Як глава держави Президент виступає як у вирішенні внутрішніх проблем країни, так від її імені і у міжнародних зносинах. На практиці це означає, що Президент не потребує якогось додаткового засвідчення своїх повноважень, Вони випливають з його статусу. Як глава держави Президент України виступає в ролі арбітра у разі виникнення непорозумінь між законодавчою і виконавчою галками влади, забезпечує єдність держави.

Ст. 103 Конституції України регулює порядок обрання Президента України. В ній зазначено, що „Президент України обирається громадянами України на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування строком на п'ять років" [4]. До кандидата на посаду Президента Конституція висуває певні вимоги. Він повинен бути громадянином України. Адже неприпустимо, щоб державу очолювала особа, яка не має з нею сталих правових зв'язків, що встановлюється саме через інститут громадянства. Кандидат у Президенти повинен досягти 35 років. Встановлюючи це правило, Конституція виходить із того, що у такому віці людина вже має певний життєвий досвід, достатньо здоров'я та енергії для виконання президентських повноважень. Кандидат у Президенти повинен протягом десяти останніх перед днем виборів років проживати в Україні. Цей строк визнається необхідним для того, щоб він міг орієнтуватись в особливостях суспільного життя країни, а отже, й правильно визначати шляхи його удосконалення.

Кандидат у Президенти має володіти державною мовою, якою відповідно до ч. 1 ст.10 Конституції є українська.

Одна й та сама особа не може бути Президентом України більш, ніж два строки підряд. Ця норма покликана запобігти тривалому перебуванню при владі однієї особи, оскільки це, як свідчить історичний досвід, часто призводить до встановлення антидемократичних державно – правових режимів.

Президенту України забороняється мати інший представницький мандат, тобто бути членом якихось виборних органів, а також обіймати посаду в державних або громадських органах та організаціях, займатися підприємницькою діяльністю. Ця заборона має на меті забезпечити незалежність Президента від будь – яких державних і недержавних структур. Водночас йому не забороняється займатися науковою та викладацькою діяльністю.

Новообраний Президент України приступає до виконання обов'язків не пізніше, ніж через 30 днів, а у разі коли Президента обрано на позачергових виборах, – у п'ятиденний строк після офіційного оголошення результатів виборів. Повноваження новобраного Президента починаються з моменту складання ним присяги народові, до якої його приводить на урочистому засіданні Верховної Ради Голова Конституційного Суду України.

Текст присяги викладено у ст. 104 Конституції України:

„Я, (ім'я та прізвище), волею народу обраний Президентом України, заступаючи на цей високий пост, урочисто присягаю на вірність Україні. Зобов'язуюсь усіма своїми справами боронити суверенітет і незалежність України, дбати про благо Вітчизни і добробут Українського народу, обстоювати права і свободи громадян, додержуватися Конституції України і законів України, виконувати свої обов'язки в інтересах усіх співвітчизників, підносити авторитет України у світі.“[4].

Юридичне значення присяги полягає у тому, що саме з моменту її складання новообраний Президент приступає до виконання своїх повноважень як глава держави, а повноваження попереднього Президента припиняються.

Конституція України встановлює недоторканість Президента, якою він користується під час виконання своїх повноважень. Водночас ч.1. ст.. 111 Конституції встановлює відповідальність Президента за вчинення державної зради або іншого злочину.

У ст.. 106 Конституції України прописані повноваження Президента, які можна поділити на декілька груп:

1) представницькі повноваження, які дістають вияв тоді, коли Президент України представляє нашу державу в міжнародних зносинах, приймає вірчі та відкличні грамоти дипломатичних представників інших держав тощо;

2) повноваження, що стосуються діяльності Верховної Ради, наприклад, припинення її повноважень, якщо протягом 30 днів однієї чергової сесії пленарні засідання не можуть розпочатися;

3) повноваження у сфері законодавства, наприклад ті, що стосуються призначення всеукраїнського референдуму щодо змін Конституції України; право вето щодо прийнятих Верховною Радою законів із наступним поверненням їх на повторний розгляд Верховної Ради;

4) повноваження, пов'язані з призначенням на посади і звільненням з посад членів Кабінету Міністрів та інших посадових осіб;

5) повноваження у сфері забезпечення державної незалежності, національної безпеки та оборони нашої країни, наприклад, ті що пов'язані з прийняттям рішення про загально або часткову мобілізацію та запровадження воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях, з керівництвом Радою національної безпеки і оборони України тощо;

6) установчі повноваження (утворення та ліквідація за поданням Прем'єр-міністра міністерств та інших центральних органів виконавчої влади);

7) повноваження в галузі правосуддя (утворення судів, здійснення помилування);

8) повноваження, пов'язані з наданням громадянства України та його позбавленням, наданням притулку в Україні.

Зазначені групи повноважень нерозривно пов'язані з сутністю посади Президента як глави держави.

Президент має право видавати укази і розпорядження, які є обов'язковими до виконання на всій території України. Ці акти повинні створюватися на основі Конституції і спрямовуватись на виконання її положень. Водночас укази і розпорядження Президента є правовою базою для актів органів виконавчої влади.

Розгляд конституційних повноважень Президента України та умови їх здійснення дає підстави для висновку про те, що в Україні сформувалась республіка напівпрезидентського типу.

14.XI.1999 р. Л.Д. Кучма був вдруге обраний Президентом України. Запропонував стратегію економічної та соціальної політики на 2000-2004 роки „Україна: поступ у ХХІ століття”.

Добре розуміючи, що наступні президентські вибори, представляють собою реальну загрозу втрати влади не лише ним, але й усією правлячою елітою, тодішній Президент Леонід Кучма задовго до виборів закликав запобігти радикальній зміні керівної еліти в результаті виборів Президента, оскільки це на його думку в підсумку може призвести до дисбалансу соціально-політичної ситуації і втрати досягнень економіки. Про це він заявив, виступаючи в Києві в палаці "Україна" на святкових зборах на честь 13-ої річниці незалежності України. "Досить імовірно, що в такому випадку це, зрештою, може призвести до виведення ситуації із соціально-політичної рівноваги, досягнутої такими неймовірними зусиллями", – сказав Президент. Це – один з 2 імовірних сценаріїв підсумків виборів, про які сказав Кучма. "Перша модель вирішення неминучих історичних проблем – це радикальна зміна керівної еліти, позбавлення владних повноважень одних і надання їх іншим особам", – сказав Кучма. Він закликав не допустити такого розвитку подій. "Наше завдання – зробити все залежне від нас, щоб застерегти Україну від згубного, повного ризиків і потрясінь першого варіанта розвитку подій", – сказав Президент. Другий варіант він описав як наступність політичного курсу і подальший розвиток реформ, зростання економіки і стандартів життя. "Модель друга – наступність політичного курсу, поглиблення перерахованих трансформацій", – сказав Кучма[5].

У найближчі п'ять років головну державну посаду буде займати переможець президентських виборів Віктор Ющенко.

Передвиборча програма В.А. Ющенка „Десять кроків на зустріч людям" вміщувала такі наміри: В. Ющенко бачить Україну справедливою і багатою європейською країною. Створення п'яти мільйонів нових робочих місць. Забезпечення пріоритетного фінансування соціальних програм. Збільшення бюджету зменшенням податків. Заставити владу працювати на людей. Провести рішучу боротьбу з корупцією. Створення безпечних умов життя людей. Захистити цінність сім'ї, повагу до батьків і прав дітей. Сприяти духовності, укріпленню моральних цінностей. Сприяти розвитку українського села. Звеличить боєздатність армії, повагу до людей у погонах. Проводити зовнішню політику в інтересах народу України [6].

Віктор Андрійович Ющенко народився в 1954 році в селі Хоружівка Сумської області в Україні. У 1975 році Ющенко закінчив Тернопільський фінансово-економічний інститут. Після цього рік відслужив у Радянській армії, у прикордонних військах, на радянсько-турецькому кордоні неподалік від тодішнього Ленінакана.

Трудову діяльність почав у 1975 р. помічником головного бухгалтера.

У 1984 році закінчив аспірантуру Українського НДІ економіки й організації сільського господарства, кандидат економічних наук.

З 1976 року працював у банківській системі, спочатку економістом, потім керівником відділення Держбанку Союзу РСР у Сумській області. У період з 1985 по 1999 пройшов усі сходинки банківської кар'єри: від економіста Ульяновського відділення Госбанку до начальника управління Української республіканської контори Держбанку СРСР.

З 1992 року працював першим заступником голови правління акціонерного комерційного агропромислового банку "Україна".

Із січня 1993 по грудень 1999 року – голова Національного банку України. Під його керівництвом у країні успішно пройшла грошова реформа, створено державне казначейство, розпочалося створення банкотно-монетного двору. У 1997 році Ющенко ввійшов до шістки кращих банкірів світу.

З грудня 1999 до квітня 2001 року був прем'єр-міністром України. У січні 2002 року Віктор Ющенко сформував і очолив блок партій "Наша Україна", до якого увійшли 10 партій правоцентристської орієнтації. На парламентських виборах у березні 2002 року блок одержав найбільшу підтримку серед інших партій і блоків – за нього проголосувало 24,7 відсотка виборців. Ющенко очолював парламентську фракцію "Наша Україна" у складі 101 депутата.

26 дня 2004 року під час переоголошення другого туру президентських виборів в Україні Віктор Ющенко здобув перемогу, одержавши підтримку 51,99% виборців.

Одружений. Має п'ятьох дітей – двох синів і трьох дочок, а також двох онуків.

З біографії нового Президента видно, що він є представником нової політичної еліти України не пов'язаної з старою радянською номенклатурною партійною елітою.

23 січня 2005 р. на урочистому засіданні Верховної Ради новообраний глава української держави Віктор Ющенко прийняв присягу Президента України. Віктор Ющенко виголосив текст, у якому заприсягнувся усіма своїми ділами захищати суверенітет і незалежність України. Президент поклявся піклуватися про благо країни і благополуччя українців, дотримуватися Конституції і законів і виконувати свої обов'язки в інтересах усіх співвітчизників, а також підвищувати авторитет України у світі.

Його привів до присяги голова Конституційного Суду Микола Селівон, який підтвердив відсутність обставин, які б перешкождали йому скласти президентську присягу.

Віктор Ющенко склав присягу, поклавши руку на Конституцію і на Пересопницьке Євангеліє.

Після цього голова Конституційного суду Микола Селівон оголосив, що Віктор Ющенко заступив на пост Президента.

Голова ЦВК Ярослав Давидович вручив Ющенку посвідчення Президента України, а голова Конституційного суду – офіційні символи влади.

У своїй інавгураційній промові Президент Віктор Ющенко наголосив що вважає великою національною перемогою проведення чесних виборів Президента і легітимну передачу влади.

"Сьогоднішня подія ще раз підтвердила – українська нація й українська держава відбулася. Громадяни України домоглися чесних виборів, передання влади пройшло легітимно. Це велика національна перемога", – сказав він у своїй інавгураційній промові.

Віктор Ющенко висловив радість від того, що вся його праця не була даремною. "Я щасливий від того, що моя праця була не даремною. Вона додалася до праці моїх політичних побратимів, нашого парламенту, до справи українського народу, до справи кожного громадянина", – сказав Президент [7].

Новообраний глава запросив учасників засідання Верховної Ради з нагоди його інавгурації на Майдан Незалежності для продовження святкувань. "Я запрошую зараз усіх присутніх у цій залі, народних депутатів, гостей, друзів, усіх Вас ...запрошую на Майдан. Я хочу перед своїм народом продовжити присягу", – сказав Віктор Ющенко.

Це вже 4-а інавгураційна церемонія в незалежній Україні. У 1991 р. (Леонід Кравчук), 1994 р. (Леонід Кучма) приведення Президента до присяги відбувалося в стінах Верховної Ради. Однак, у 1999 р. (другий термін Л.Кучми) церемонія проходила в палаці "Україна". Для цього було підписано спеціальний указ. Тоді вперше на цих урочистостях на Президента України було покладено президентський символ – знак Президента (нагрудний ланцюг), а також вручено еталон президентської печатки і

булава, як знак приналежності до вищої посадової особи і верховного головнокомандуючого.

Уся церемонія проходила під "Президентським штандартом". У церемонії пролунала і молитва за Україну. Леонід Кучма виступив також зі зверненням до українського народу з нагоди вступу на посаду. Крім того Президент тоді побував у Софіївському соборі, де його зустріли представники 8 основних конфесій і благословили на 5-літній термін повноважень.

Найголовніша подія інавгурації – присяга Президента на вірність народу України – пройшла у Верховній Раді. До сесійної зали Верховної Ради запрошено депутатів, представників влади, офіційних гостей. Для цієї мети, зокрема, звільнено ложу журналістів, які спостерігають за церемонією в кулуарах, або в спеціально організованому в "Українському домі" прес-центрі. Трансляцію вели також центральні телеканали.

На церемонію інавгурації нового Президента Віктора Ющенка в Київ прибули 64 офіційні іноземні делегації. Частина офіційних делегацій прибули в Україну ще в п'ятницю-суботу, 21-22 січня. На інавгурацію прибули 8 делегацій президентського рівня, 3 – прем'єрського, 5 голів парламенту, 2 віце-прем'єрські делегації, одна делегація на чолі з віце-спікером. Інші делегації очоляють міністри закордонних справ або керівники відповідних відділів.

На інавгурацію також прибули спеціальні гості – экс-президент Чехії Вацлав Гавел й экс-президент Польщі Лех Валенса.

Засідання транслювалося в прямому ефірі теле- і радіокомпаніями, зокрема, парламентським телеканалом "Рада", висвітлюється закордонними ЗМІ. Пряма трансляція ведеться і на Майдані Незалежності, де встановлено 4 великих екрани, за дійством можна також спостерігати з екранів на вулиці Шовковичній й Інститутській.

Для прийняття присяги новообраним Президентом України Віктором Ющенком у Верховну Раду з фондів Національної бібліотеки імені В.І.Вернадського було доставлено духовну святиню – Пересопницьке Євангеліє. На цій реліквії присягали попередні Президенти України Леонід Кравчук і Леонід Кучма. Книга застрахована на кілька тисяч доларів.

Пересопницьке Євангеліє – визначна рукописна пам'ятка староукраїнської літературної мови і мистецтва. Переклад Євангелія здійснено між 1556 і 1561 роком на так звану просту мову, досить близьку до народної. Пам'ятка була створена ченцями Пречистенського монастиря, який розташовувався в м. Пересопниця (територія сучасної Рівненської області). Раритет вагою близько 9 кг за красою і багатством оформлення не має рівних собі серед українських рукописів.

У сесійній залі парламенту під час церемонії інавгурації знаходились символи влади – булава і прапор Богдана Хмельницького.

В день інавгурації в центр Києва привітати нового Президента прийшло 300 тисяч осіб.

Ми спробували простежити деякі риси розвитку інституту президентства у сучасній Україні. Аналіз біографій трьох президентів незалежної України свідчить про те, що за 14 років у країні склалися умови для приходу до влади представника нового українського політикуму, який не був пов'язаний з старою партійною номенклатурою радянських часів.

1. Акт проголошення незалежності України. К.: 1991. **2.** Про заснування поста Президента Української РСР і внесення змін та доповнень до Конституції (Основного Закону) Української РСР. Закон України від 5 липня 1991 р. \ \ Голос України, 1991, липень. **3.** Юридична енциклопедія. Т.3. – К.: Вид. "Українська енциклопедія" ім. М.П. Бажана, 2001- С. **4.** Конституція України, Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. – К.: Право, 2001. **5.** <http://ua.proua.com/news/2004/08/24/152732.html> proUA.com **6.** Ющенко В.А. Вірю в Україну. – К.: 2004. **7.** Урядовий Кур'єр 2005, січень.